

ÖLÜMÜNÜN 100. YILINDA ZİYA GÖKALP İLE İLGİLİ BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

H. Bayram KAÇMAZOĞLU*

Atf: Kaçmazoğlu. H. Bayram. "Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ile İlgili Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Sosyologca*, Sayı 28 (2024), s. 35-47.

ÖZ: Ziya Gökalp, Türkiye'de sosyolojinin kurucusu ve öncüsüdür. Döneminin siyasal ve toplumsal yapısında görülen hızlı değişimi okuyup buna göre sosyolojik görüşler üreten bir sosyologtur. Gökalp, aynı zamanda II. Meşrutiyet yıllarının ve Cumhuriyet'in kuruluş döneminin önde gelen siyasal düşünürleri, yönlendiricileri, planlayıcıları arasında yer almaktadır. Bu özellikleri ile de Gökalp, Türk sosyoloji tarihi ve Türkiye'nin siyasal düşün tarihi açısından çok önemli ve tarihi bir yere sahiptir. Bu makalede Ziya Gökalp'in eylemci yanı ile siyasal ve sosyolojik düşünceleri üzerine bazı saptamalar yapılacaktır. Makalede ayrıca Gökalp'in Türkiye'nin farklı siyasal eğilimlere ait çevrelerin ortak paydası olduğu da iddia edilmektedir. Makalede nitel araştırma yöntemi bağlamında belge analiz tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Türk Sosyolojisi, Toplumsal Değişme, Siyaset

On the Line of Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken and Baykan Sezer

ABSTRACT: In this study, an evaluation will be made on the meaning of the line of Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken and Baykan Sezer in the history of the Department of Sociology at Istanbul University, and on their place in the history of the department and in Turkish sociology. All three names represent a certain weight in the department and in Turkish sociology, representing an understanding of sociology. With some common features and points of difference, they are names that have their own meanings in our history of sociology. All three sociologists were somehow removed from the department and their names were later tried to be erased in the department they were the head of. Ziya Gökalp is known as the founder of sociology in Turkey and Istanbul Sociology. Hilmi Ziya Ülken took his place in the history of the department as the second founder. Baykan Sezer, on the other hand, expressed a critical view of Western sociology outside the Western tradition of transference that preceded him as a break in the history of the department. These features will be emphasized in this article.

Keywords: Ziya Gökalp, Turkish Sociology, Social Change, Politics.

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 13.07.2024

Kabul Tarihi : 15.11.2024

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, hbayramkacmazoglu@gmail.com, ORCID:0000-0002-9223-8897

Giriş

1908-1924 arasındaki dönemin tarihi siyasal ve sosyoekonomik koşulları, atmosferi, Türk aydınının psikolojisi, Batı emperyalizminin yürüttüğü politikalar göz önüne alınmadan Ziya Gökalp'in yazdıkları salt bilimsel metin mantığı ile okunup anlaşılabilir. Gökalp'in yazılarını 1908-1924 döneminin hızla değişen iç ve dış siyasal koşulları, ihtiyaçları ve beklentileri bağlamında okuyup anlamak gerekir. Gökalp'in yazıları, yıkılma noktasına gelmiş olan devlete, kendisini o devletin birinci derecede sahibi gören bürokrasiye, Türk aydınına ve halkına siyaseten çıkış yolu adına önerilerde bulunan, umut aşıl原因, moral veren metinlerdir. Gökalp, Türkiye'de milliyetçi, dayanışmacı, çağdaşlaşmacı ve laik bir toplum oluşturma fikrinin mimarı olan bir sosyologtur.

Bu makalede Gökalp ile ilgili dört başlık üzerine odaklanılacaktır. Bu başlıklardan birincisi, Gökalp'in siyasal eylemci yanısıdır. Gökalp'in sosyoloji anlayışı, üniversite özerkliği, sosyolojinin üniversitede bir bilim olarak yer alması ve diğer sosyal bilimlerin gelişmesinde oynadığı rol ikinci başlık olarak ele alınacaktır. Bu ikinci başlık ele alınırken onun sosyoloji anlayışına da kısaca yer verilecektir. Üçüncü başlık olarak onun Türkiye'de gerçek anlamıyla sosyal ve siyasal değişimi yorumlayan yanısına yer verilecektir. Dördüncü başlık olarak, Gökalp'in Türkiye'deki farklı siyasal toplum kesimlerinin ortak düşün paydası olduğu belirtilecektir.

Güçlü Bir Siyasal Eylemci Olarak Gökalp

Gökalp sadece bir sosyolog değildir. Gökalp'in üzerinde fazla durulmayan ama siyasal açıdan en önemli özelliklerinden biri siyasal eylemciliğidir. Gökalp'in sosyologluğundan önce siyasal eylemciliği ve siyasetçiliği gelir. Bunun yanında Gökalp düşünür, bilgin, örgütçü-teşkilatçı, sosyolog, şair ve akademisyendir. Yazılanlar doğru ise Diyarbakır İdadisi'nde yapılan olağan törenlerden birinde, "padişahım çok yaşa" yerine "milletim çok yaşa" diye bağırması ve bunun üzerine hakkında soruşturma açılması, Gökalp'in ilk siyasi eylemidir. Asıl siyasal içerikli temasları İstanbul'daki öğrencilik yıllarında gizli Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişi ile başlar. Gökalp'in İstanbul'da doğrudan eyleme dönük bir faaliyeti yoktur. Ancak siyasal açıdan eğilimleri ve tarafı bellidir. Bazı üniversite öğrencileri gibi o da dönemin polisine göre sakıncalıdır. Her davranışı, ilişkileri, yazışmaları izlenmektedir. Bir arkadaşına yazdığı mektuplarda yönetimi eleştirmekten ve yasak yayın bulandırmaktan tutuklanır, bir yıl kadar bir süre Taşkışla'da kaldıktan sonra polis gözetiminde yaşamak üzere Diyarbakır'a sürgün edilir. Böylece eğitim hakkı elinden alınır, üniversite hayatına son verilir.

Gökalp'in dikkatleri üzerine çektiği asıl eylemci yanı, Temmuz 1905'te, Diyarbakır eşrafının etkili olduğu, Milli Aşireti liderlerinden ve Hamidiye Alayları'ndan birinin komutanı olan İbrahim Paşa'ya karşı yürütülen mücadeledeki rolü ile ortaya çıkar. Diyarbakır köylerine yönelik baskı uyguladığı, halka eziyet edip varını yoğunu yağmaladığı öne sürülen İbrahim Paşa'nın faaliyetlerine karşı o dönem Anadolu'da halkın gerçekleştirdiği ilk eylem, 1908 Devrimi'ne kadar artarak devam eden bir seri eylemin de ateşleyicisi olur. Bu eylemlerin arkasında fiilen İttihat ve Terakki Cemiyeti bulunmaktadır. Eylemler sırasında Diyarbakır Postahanesi ele geçirilerek İbrahim Paşa'nın cezalandırılması için Yıldız'a telgraflar çekilir. Merkezi yönetimden konuyla ilgili gerekli soruşturmanın

yapılacağı sözü alındıktan sonra postaneyi işgal eylemi sonlandırılır.¹ Mehmet Emin Erişirgil'in cümleleriyle; 1905 Diyarbakır eylemleri, Gökalp için fiili bir ihtilalcilik stajıdır.²

1905 Diyarbakır eylemlerine göre çok daha kapsamlı olan ve yine İbrahim Paşa'nın halka yönelik baskıları gerekçe gösterilerek yürütülen ikinci büyük eylem hareketi, 14-24 Kasım 1907'de gerçekleştirilir. 1907'deki Diyarbakır eylemlerinin nedeni de İbrahim Paşa'nın yine köyleri talan etmesi, buna karşın mevcut rejim tarafından desteklenmesi olarak gösterilmektedir. Dönemin merkezi yönetimine karşı 1907 Diyarbakır eylemlerine önderlik edip yönetenler arasında Pirinçizade Arif Bey³ ve Ziya Gökalp de bulunmaktadır. Bu eylemlerde Diyarbakır Postanesi ve Hükümet Konağı 11 gün halk tarafından işgal edilmiş; valinin azli ve İbrahim Paşa'nın cezalandırılması yönünde Yıldız'a çekilen telgrafların önemli bir kısmı Gökalp'in kaleminden çıkmıştır. Hükümet, halkın isteklerini kabul ederek İbrahim Paşa hakkında soruşturma başlatılacağını, gasp edilen malların geri verileceğini, valinin görevden alınacağını bildirdikten sonra eylemler sonlandırmıştır.

Gökalp, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra zaman içerisinde İttihat ve Terakki'nin etkili ideoloğu olmuştur. II. Meşrutiyet döneminin siyasal ayrışma ortamında milliyetçi, merkezîyetçi, modernleşmeci çevrelerin düşünürü, önderi Gökalp; karşısındaki liberal, muhafazakâr, ademi merkezîyetçi bloğun, çizginin temsilcisi de Prens Sabahattin'dir. Bu iki ismin sosyolog olarak tanındığı hatırlanırsa sosyolojinin II. Meşrutiyet döneminde siyaseten önemi ve ülkedeki fonksiyonu daha iyi anlaşılır.

Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni Tesciri yaşanmıştır. Savaş bitip iktidar el değiştirdikten sonra Ermeni Tesciri ile ilgili olarak yargılananlar arasında Gökalp de bulunmaktadır. Gökalp, Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunduğu sırada, Malta'ya sürülmeden önce bu davadan yargılanır. 17 Mayıs 1919'da "*Ermeni Kırımı Davası'nda, hakimim, 'Ermeni Kırımı'ndan sorumlu tutuluyorsunuz bu konuda ne söyleyeceksiniz? sorusunu: (Gökalp'in) 'Milletimize iftira etmeyiniz. Türkiye'de bir Ermeni kırımı değil, Türk-Ermeni vuruşması vardır. Bize arkadan vurdular, biz de vurduk'*"⁴ şeklindeki cevabı da Ermeni kırımı suçlamalarına karşı dönemin koşullarında ortaya konulan siyasal bir karşı çıkış, bir mücadele söylemidir.

Gökalp, Ermeni tehcirinden sorumlu tutularak İttihatçıların etkili siyasal üst takımı ile birlikte önce tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiş ve ardından da Eylül 1919'da Malta'ya sürülmüştür. Malta dönüşü Ankara'nın eski İttihatçılara soğuk davranması sonucu Gökalp de Diyarbakır'a dönmek zorunda kalmıştır. Gökalp'in Diyarbakır'da çıkardığı Küçük Mecmua'daki yazılarının ülkedeki etkisi üzerine Ankara'ya davet edilmesini de siyasal eylemleri içerisinde saymak gerekir.

Gökalp'in en önemli özelliği umutsuzluğa kapılmaması, yıkılmaması ve mücadelecili yanındır. Önce Osmanlıcıdır. Osmanlı'nın kesin olarak gidici olduğunu algıladığında hemen farklı bir alternatif üretir: Bir Türk imparatorluğu. Bu umutların 1918'de gerçekleşemeyeceği anlaşılınca bu sefer ulusal devlet fikrini öne çıkarır. Yerli ve milli bir devlet projesini gündeme getirir. Yeni devletin kuruluş felsefesini, özelliklerini yazılarıyla ortaya koymaya başlar. Gökalp her zaman geleceğe dönük bir umuda, heyecana, plana ve programa sahiptir. Siyasal ve düşünsel açıdan edilgen değildir. Ülkenin bağımsızlığını kaybedip başkalarına tabi olma fikrine hiçbir zaman yakınlık duymamıştır.

Gökalp'in Sosyoloji Yaklaşımı, Türkiye'de Sosyoloji Kürsüsü'nün Kuruluşu, Sosyal Bilimlerin ve Üniversitenin Kurumsallaşmasına Olan Katkıları

¹ Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp'in Kronolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 25.

² Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, s. 56.

³ Ziya Gökalp'in dayısı.

⁴ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976, s. 96.

Gökalp'in yazdıklarını sıkı şekilde pozitivist bilim anlayışı, düz mantık ve salt tutarlılık açısından tahlil etmek çok da doğru bir tutum değildir. Gökalp'in yazdıkları dönemin siyasal ve sosyal koşulları, eğitimi, sosyolojinin o günkü konumu ve bilim olma düzeyi hesaba katılarak değerlendirilmelidir. Gökalp, bugünkü anlamda yerleşik bir üniversite ortamında siyasal ve sosyal olaylara sınırları çizilmiş bir mantık çerçevesinde bakıp ahkam kesmemiştir. Ülkenin ve uluslararası konjonktürün oluşturduğu fiili ortamın tam da merkezi bir yerinde durarak, içinde yer alarak, bunların tümünden etkilenerek ve bir ideolog olarak yani iç ve dış siyasette taraf olarak, gücü yettiği kadar süreci etkileyerek değerlendirmelerde bulunmuş ve o koşullarda sosyoloji yapmıştır. Gökalp, o dönemin en sıkıntılı siyasal ve sosyal olaylarını, ilişkilerini en hızlı şekilde anlamaya, yorumlamaya çalışarak devletin ve toplumun içinde bulunduğu duruma bir çıkış bulmak, ona yeni bir yön çizmek için mücadele etmiştir. Burada mesele mantık açısından, bilim açısından, sosyoloji açısından tutarlıktan ziyade memleketin kurtuluşu için geçerli olabilecek alternatif reçeteler üretmek olmuştur. Bu açıdan da Gökalp dönemin, zamanın ruhunu en hızlı ve makul şekilde kavrayıp yansıtan, formüle eden kişidir. Bir başka anlatımla, Gökalp, devletin var olması için dayandığı milletin nasıl değişmesi, dönüşmesi gerektiği konusunda ulusal ve uluslararası konjonktürü birlikte ve oldukça hızlı okuyup yorumlayan bir sosyologdur. Önemi ve büyüklüğü de buradan gelmektedir.

Toplumların evrimini, yapısını, işleyişini Durkheim'in sosyoloji anlayışı doğrultusunda ele alan Gökalp, Durkheim'in sosyoloji sisteminin, Türk toplumunun tarihine ve "bugün"üne uyarlamıştır. Gökalp, teori, yöntem ve teknik açıdan tamimiyle Durkheim'e bağlıdır. Durkheim'in birçok konudaki görüşleri ve toplumların evrimiyle ilgili sınıflamaları Gökalp'in çalışmalarında da yer almaktadır. Ancak Gökalp Durkheim'in doğrudan aktarıcısı, çevirmeni değildir.⁵ Gökalp, sosyolojide önemli bir yorumcudur. Durkheim'in birçok görüşünü benimsemediği gibi bazı görüş ve kavramlarını da Türkiye'nin koşullarına göre yeniden biçimlendirmiş, karşılığını bulamadığı durumlarda kendisi konuya uygun kavramlar üretmiş, görüşler geliştirmiştir. Bu yanı ile de sosyolog olarak hem bağımsızlığını ortaya koymuş hem de Durkheim'in birebir aktarıcısı, temsilcisi olma yerine ekolün genişlemesine, gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Gökalp'ten önce Prens Sabahattin ve Ahmet Şuayıp gibi isimler de sosyoloji ile uğraşmışlardır. Ancak Gökalp sosyolojiyi Türkiye'de başka bir yere oturtmuş, onu ulusal çıkarlar adına kullanılabilir bir araç haline getirmiştir.

Gökalp'e göre uluslar uygarlık karşısında sosyoloji aracılığı ile önceliği ulusal kültürlerini keşfetmeye vermelidir. Bu görüşü ile Gökalp sosyolojide evrensel sosyoloji-millî sosyoloji ayrımına gitmiş, pozitivist bir sosyolog olmasına karşın katı bir pozitivist tavır sergilememiş, alt üst ilişkisi içermeyen bir toplumlar arası farklılaşmayı benimsemediğini göstermiştir. Gökalp'e göre sosyoloji aracılığı ile Türk ulusu dinde, dilde, ahlakta, hukukta, güzel sanatlarda, ekonomide sahip olduğu özellikleri keşfedilerek millî bir toplum oluşturacak, bu özelliklerden yararlanarak eğitimde de millî bir yol izleyecektir.⁶

Bilindiği gibi bir bilim alanı olan sosyolojinin Türkiye'de, üniversitede bir kürsü olarak yer almasını sağlayan kişi Gökalp'tir. Gökalp, Türkiye'de sadece bir sosyoloji kürsüsü kurmakla kalmamış aynı zamanda sosyolojiyi dünyada bilim kimliğine kavuşturan E. Durkheim'in Sosyolojizm ekolünün de temsilciliğini yapmıştır.

Gökalp'in sosyolojideki etkisi II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi Cumhuriyet tarihi boyunca her zaman görünür olmuştur. Z. Fahri Fındıkoğlu ve Mümtaz Turhan gibi doğrudan devamçıları yanında Gökalp'in Türk sosyolojisindeki yerini ve önemini kabul

⁵ Baykan Sezer, "Ziya Gökalp ve Durkheim", 60. *Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1986, s. 19.

⁶ Ziya Gökalp, *Makaleler V*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 29-37.

eden, ondan olumlu şekilde bahseden, görüşlerini önemseyen onlarca sosyolog yetişmiştir. Gökalp'in sosyolojideki devamcıları arasında öne çıkan isimleri şu şekilde sıralamak mümkündür: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Necmettin Sadak, Mehmet Servet, Kazım Nami Duru, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mehmet Eröz ve Orhan Türkdöğün. Bu isimlere sosyal psikologlardan Mümtaz Turhan, Erol Güngör ve Yılmaz Özakpınar'ı ekleyebiliriz. İsimlerine yer verdiklerimiz dışında Gökalp'in sosyoloji yaklaşımına ve/veya görüşlerine yakınlık duyan, benimseyen onlarca sosyal bilimciden söz edilebilir. Siyasal gelişmeler ve Türkiye'nin yeni kimlik tercihleri doğrultusunda geliştirdiği çözüm önerileriyle o dönemin ve daha sonraki dönemlerin en etkili sosyoloğu olarak kabul edilmiştir.⁷

Gökalp, üniversitenin kurumsallaşması, özerk bir statüye kavuşturulması, sosyal bilimlerin gelişmesi için de çaba göstermiş, gelecek vaad eden gençleri farklı sosyal bilim alanlarına yönlendirmiştir. Bu bağlamda sosyolojide Ahmet Emin Yalman ve Necmettin Sadak; tarih ve edebiyatta Fuat Köprülü, eğitim bilimlerinde İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, ekonomide Tekin Alp'i yönlendirmiştir.⁸ Bu kişiler daha sonra alanlarının en gelişkin bilim insanları olarak Türkiye'de bilime hizmet etmişlerdir.

Sosyoloji bilim olarak Gökalp aracılığı ile "Yeni Hayat", milli ve modern toplum modeli adına İttihatçı yönetim döneminde yapılan değişimlerin açıklanmasında kullanılmıştır. Yeni siyasal elitler, İttihatçı yönetim, 1908 devrimi öncesine, eskiye, Abdülhamit dönemine ait ne varsa yok sayma politikası izlemiştir. Bu anlayış Cumhuriyet'in ilk yıllarında genişletilerek sürdürülmüştür. Dolayısıyla yeni toplumsal yapı ile kurulmak istenilen düzene dayanak oluşturacak, destekleyecek, besleyecek özellikler ortaya çıkarılarak milli bir devlet, toplum, yaşam biçimi oluşturma uğraşısı içerisinde gelecek yönlendirilmiştir. Yeni sistemi yerleştirilip kabullenilmesi sosyoloji ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Siyasal ve Sosyal Değişim Konusunun Sosyoloğu olarak Gökalp

Değişim konusu Gökalp sosyolojisinde merkezi bir konumdadır. Bu bağlamda Gökalp, sosyolojinin temel alanlarından birisi olan değişim konusunun sosyoloğudur. O ülkemizdeki büyük değişimleri gerçek anlamda tespit eden ve geleceğe dönük yön belirleyen bir sosyologtur: İmparatorluktan ulus devlete, tebaadan yurttaş, ümmetten millete, Türk milliyetçiliğine dönüşen reel gerçekliği en hızlı şekilde anlayan ve yorumlayıp ön alan, değişimin "şef"liğini yapan bir sosyologtur. Yaşamının üç farklı dönemin de (1876-1908-9, 1908-1918-19 ve 1918/1919-1924) görüşleri ülke ve uluslararası koşullara göre değişmiş, yeniden biçimlenmiştir.⁹ Osmanlılıktan üç tarzı siyasete ve daha sonra milliyetçi bir toplum anlayışına ulaşmıştır. Gökalp bu dönemin faili ve aktörüdür. Bir başka anlatımla II. Meşrutiyet döneminde Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak başlıklı yazıları ile evrimci olan Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nı oluşturan yazılarında devrimci bir siyasal ve sosyal düzenin temellerinin atılmasına zemin hazırlayan bir çizgiye kaymıştır.¹⁰ Gökalp her dönem farklı olanaklar ve konjonktürlerde çıkış yolu bulan bir sosyologtur. Görüşlerindeki bu değişim milliyetçilik içerikli söylemlerinde net olarak görülmektedir.

Gökalp'in temel görüşleri ağırlıklı olarak 1911-1924 yılları arasında biçimlenmiştir. 1911-1922 yıllarında ülkenin birçok devlete karşı içerisinde bulunduğu savaş koşulları, iç çatışmalar, nüfus hareketleri ve kayıpları, gelenler ve gidenler, toprak kayıpları, Osmanlı

⁷ Niyazi Berkes, "Ziya Gökalp'in Sosyolojisi", *Yurt ve Dünya*, 2/11 (1941), s. 277.

⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp Mektebi ve Ali Nüzhet Göksel", *Bilgi Mecmuası*, 90-91 (1954), s. 3.

⁹ Bu konuda bakınız; H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2021.

¹⁰ Erhan Atiker, "Ziya Gökalp'in Düşüncesinde Toplumsal Bütünleşme", *Sosyoloji Dergisi*, 3/10 (2005), s. 25.

Müslüman toplumlarında ortaya çıkan milliyetçilik eğilimleri (Arap, Arnavut ve Kürt) onun fikirlerinin değişiminde ve şekillenmesinde etkili olmuştur. Böyle bir ortamda kaygıları büyük ve yoğundur. Sosyal reformların gerçekleşmesi, toplumun yeniden biçimlenmesi gerektiğinin açık açık farkındadır. Amaç tüm bu değişmelerin (nüfus, yapı, yönetim, ekonomi, sosyal yaşam biçimi vs.) yönetilmesi, devletin ayakta kalması ile ilgilidir. Gökalp toplumun milliyetçi, devletçi, laik ve halkçı bir değişim geçirmesi için uğraş veren bir sosyologtur. Osmanlı'nın geldiği son noktada, 1910'lu yıllarda, Osmanlı millet sisteminden ulus çağının öngördüğü "gerçek millet" sistemine geçilmesinin zorunlu olduğu Gökalp tarafından berrak bir şekilde fark edilmiştir. Türkiye'de toplum dilde, sanatta, ekonomide, dinde, hukukta, kısaca yaşamın her alanında Türkçü, milliyetçi bir çizgiye evrilmelidir. Gökalp'e göre mevcut sorunları çözümlenmenin yolu, homojen ve milli bütünlüğe sahip bir toplum modelini sosyoloji yardımıyla hayata geçirmektir.¹¹

Gökalp'e göre toplumsal ve bireysel değişimin bilimsel temelleri sosyoloji aracılığı ile kurulmaktadır. Milletlerin düzen ve ilerleme açısından hangi kanunlara tabi olduğu konusu sosyolojinin alanına girmektedir. Sosyoloji, "tam toplumun" millet olduğunu göstermektedir. Milli devlet süreci toplumların ileriye doğru belli değişim aşamaları kat etmeleri sonucu gerçekleşmektedir. Türkler aşiret, kavim ve ümmet aşamalarından sonra şimdi millet aşamasına gelmiştir.¹² Sosyolojinin yol göstericiliği olmadan toplumsal ve bireysel anlamda kimlik değiştirmek ve ulusal bir devlet kurmak mümkün değildir. Sosyoloji ile Türk milletinin önündeki yapay engeller kaldırılacak ve milli evrime doğru bir yön verilecektir.¹³

Gökalp düşüncesi ve sosyolojik yaklaşımı sosyal ve siyasal değişimi esas alarak gelecekle ilgili nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini göstermektedir. Gökalp, uzlaşmacı kişiliği ile olaylara geniş açıdan bakmış, olasılıkları sert bir tutum almadan farklı görüşlerle birlikte değerlendirmiş veya aynı denklem içerisindeki yerlerini hesaba katarak çok değişkenli problemleri çözüme uğraşısı vermiştir. Gökalp, yeni toplum kimliğini oluştururken değişimi ve dönüşümü benimseyen, ileriye dönük, eylemi dışlamayan, hedefe odaklanan, bunları yaparken toplumun tarihsel ve kültürel özelliklerini hesaba katan, onları çağın gereklerine uyarlayarak mefkureyi gerçekleştirmeyi hedefleyen bir sosyologtur. Gökalp'in temel işi geleceğin geçmiş üzerinden, eski Türk toplumunun varsayılan özellikleri üzerinden, tarihsel devamlılık bilinci eşliğinde kurgulamak olmuştur. Aynı şeyi sosyologlar 1960'lı yıllarda Osmanlı ile yapmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda da tarihten yararlanarak devamlılık üzerinden geleceği kurma fikri Türk sosyolojisinde önemli bir yere sahiptir.

Çok yönlü bir fikir ve gönül adamı olarak Gökalp, bu toplumsal bunalıma çözüm üretmeye çalışırken sosyolojiye yönelmiş, yeni toplum modeli oluşturulurken en büyük yardımı sosyolojiden almıştır.¹⁴ I. Dünya Savaşı'nın net sonuçları ortaya çıkmadan önce Osmanlıcılık yerine Türkiye'deki siyasal yapının ideolojisini Türkleşmek, İslamlaşmak, Garplılaşmak şeklinde ve büyük bir Türk birlikteliği olarak gören Gökalp, I. Dünya Savaşı'nın sonuçları bu formülasyonu tasfiye edince Türkçülüğün Esasları'nda Türkiye ile sınırlı bir milliyetçiliği temel alarak demokratik, laik ve çağdaş bir millet oluşturulması yönündeki politikaların yürürlüğe konulması için çaba göstermiştir. Gökalp, Batılı anlamda aydınlanmacı, Türkçü-milliyetçi açıdan bilinçlenmiş, sömürüye direnerek bağımsızlığını elde etmiş, yeni bir toplum modelini fikirlerinin merkezine yerleştirmiştir.

¹¹ Zafer Durdu, "Cumhuriyet'in Sosyolojisini Kurmak: Ziya Gökalp'te Modernleşme ve Kimlik", *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (2023), s. 54.

¹² Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, İstanbul: MEB Yayınları, 1992, s. 289.

¹³ Ziya Gökalp, *Makaleler VIII*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 138.

¹⁴ Ünver Günay, "Gökalp, Milli Kimlik, Din ve Modernleşme", *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp: Türk Yurdu Yazıları*, Ed. Serdar Sağlam, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2015, s. 325-326.

Gökalp'in görüşleri, açıklama ve öne sürdüğü söylemler, değişen ulusal ve uluslararası koşullara göre biçimlenmiştir. Bu cümleden Gökalp'in iradesiz bir nesne gibi esen rüzgâra göre sürüklendiği anlamı çıkarılmamalı. Gökalp, eldeki olanaklar, siyasetin hareket alanı, mevcut durumu, karşılaşılan sorunlar ve uluslararası gelişmelerin ortaya koyduğu koşullar, düşünsel birikimi ve sosyolojik değerlendirmeleriyle ülkenin ve milletin geleceğini kurtarmaya dönük en iyi olasılıklar nelerse o olasılıkları reel şekilde ele alma yolunu tutmuş, bu doğrultudaki görüşlerini makaleleriyle kalıcı hale getirirken ülkeyi yöneten siyasilerin daha etkili ve bilinçli bir şekilde yol kat etmeleri sürecini hızlandıracak hizmetlerde bulunmuş, bir sosyolog olarak siyasetçileri bu doğrultudaki karar aşamalarında teşvik etmiştir.

İç ve dış gelişmeler, Gökalp'in milliyetçilik anlayışının belirlenmesinde etkili olmuştur. Türkçülük ve milliyetçilik dış gelişmelere göre genişlemiş veya daralmıştır. Gökalp 1917'de milliyetçilikle ilgili görüşlerini yeniden gözden geçirme gereği duymuştur. Artık "*hakiki medeniyet ancak 'Yeni Hayat'ın gelişmesiyle başlayacak olan Türk medeniyetidir*" fikri şovence bulunmaktadır. Batı uygarlığını eleştiren ve küçümseyen görüşlerin altından çok sular akmıştır. Milletlerarası uygarlığın ulusal kültürden ayrı şey olduğunun anlaşıldığı belirtilerek, kültür-uygarlık ayrımına gidilmiştir. Yeni Hayat'la yaratılmak istenilen değerlerin, tüm milletleri içine alacak uluslararası bir anlayış değil, Türk milletine özgü görüşler olduğu vurgulanmaktadır. Bir başka anlatımla Gökalp'in 1910'lu yılların ilk yarısındaki düşünsel hedef hâlâ bir dünya devletidir. Bu yeni dünya devletinin açılımını Türk dünyasında ararken milliyetçilikle bir alt yapı oluşturmaya çalışır. Savaşın sonuçlarıyla bu amacının gerçekleşmeyeceği ortaya çıkınca milliyetçiliğe ve milli devlete doğru bir yönelme görülür. Hatta 1918'den sonra milliyetçilik anlayışına sınırlamalar getirir. Osmanlı veya büyük bir Türk imparatorluğundan Anadolu ile sınırlı, ulus temelli Türk milliyetçiliğine gelinmiş olması olayların, gelişmelerin, uluslararası konumun okunup değerlendirilmesi sonucudur.

Gökalp, gidişatı çok hızlı, çabuk kavrayan ve bir yandan sürecin nereye evrileceğini gören diğer yandan o evrilme sırasında yaşanacakları, reddiyeleri tahmin edebilecek kadar yetenekli bir sosyolog olduğu için kültür-uygarlık ayrımı yaparak süreci yönettiğini söyleyebiliriz.

Kültür-uygarlık ayrımı uygarlık değiştirme projesi için uygulamaya konulan bir tekniktir. Batıcılığa yönünde bir teknik. Bir anlamda Batıcılığa karşı olan direnci yumuşatma, törpüleme, kabul edilebilir düzeye, sınırlara taşıyabilme tekniği.

Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet döneminde, Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçme sürecine karşı gösterilen dirençleri yumuşatmak amacıyla kültür-uygarlık ayrımına dayalı yorumlar yapmış ve Türk kültürünün Batı kültürü karşısında üstünlüğünü öne sürmüştür. Cumhuriyet'in ilanını izleyen reformist dönemde bütüncül Batıcılığa politikaları yürürlüğe konulup aydınların bir kısmı bu politikaları desteklerken kültür-uygarlık ayrımına dayalı açıklamalar gerçeğe aykırı bulunup reddedilmiştir. Ancak kültür-uygarlık ayrımını savunan tez, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da taraftar bulmuştur. Kültür-uygarlık ayrımı 1950'li yıllarda Mümtaz Turhan'ın daha bilimsel hale getirdiği (sert, yumuşak kültür değişimleri, empoze ve kendiliğinden kültür değişimleri tezinin ilk hali) kültür değişimleri görüşüyle ortaya koyduğu durumun ilk halidir.

Gökalp, halkçılık, milliyetçilik, milli burjuva argümanlarına 1920'li yıllarda, Osmanlı'nın reddi ve "eski Türkler" gibi iki yeni unsur daha eklemiştir. Gökalp'in eski Türklerle ilgili yoğun çalışmaları özellikle Malta döneminde başlamıştır. Gökalp'e göre başka uluslar, çağdaş uygarlığa girmek için geçmişlerinden uzaklaşmak zorunda iken Türklerin çağdaş

uygarlığa girmeleri “uzak” geçmişlerine dönüp bakmalarıyla mümkündür.¹⁵ Ulusalçı ve Batıcı yeni bir toplum oluşturma projesinde, Batılı toplumlara benzemek için ne yapılması gerekiyorsa bunların hepsi eski Türk toplumlarında bulunmaktadır. Ancak, araya karanlık bir dönem girmiş, dil ve kültürüyle toplumdan ve halktan ayrı, kozmopolit ve ümmetçi bir yapı oluşturulmuş, Osmanlı ile birlikte eski Türk toplumunun olumlu özellikleri unutulmuştur.¹⁶ Artık Osmanlı medeniyeti açısından inkılapçı, Türk kültürü açısından muhafazakâr olmak gerekmektedir. İnkılapçı Türkiye, reform yaparken Doğu Roma uygarlığının uzantısı olan Osmanlı medeniyetinden kurtulmak zorundadır.¹⁷

Gökalp ve dönemin bazı siyasetçilerinin Osmanlıyı atlayarak eski Türk tarihini referans almasının ardında birçok neden bulunmaktadır. Türk milliyetçiliğinin oluşmasında Avrupa şarkiyatçılığının etkisi önemlidir. Bu nedenler arasında 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Batılı oryantalistlerin, Türkologların çalışmalarında eski Türk toplumlarına ilişkin buluntuları, ortaya koydukları veriler bu toplumlara ait yeni ve çarpıcı verileri içermektedir. Bu veriler Türk dünyasında “devrimci” bir etki yaratmış eski Türklerin yönetim anlayışları, aile yapıları, “demokratik” tutumları ile Batılı toplum yapıları arasında Osmanlı’ya göre daha yakın benzerlikler görülmek istenmiştir. Diğer yandan Gökalp’in İttihatçı olduğu, İttihatçılığın Abdülhamit ile gerçekleştirilen mücadele sürecinde büyüdüğü, güçlendiği, II. Meşrutiyet’i gerçekleştirdiği düşünülürse Osmanlı reddiyesinin Osmanlı’nın son dönemleriyle ilgili olduğunu düşünmek gerekir. İmparatorluk aşamasından ulusal aşamaya geçilmesi Gökalp’in sosyoloji anlayışında ileriye doğru temel bir evrimsel aşama olarak görülmüştür.

Orta Asya kökenleriyle modernleşme yönünde bağlantı kurulması aynı zamanda Batılılaşma süreçlerini iki yönlü hem Batıcılığa hem de varsayılan eski Türk toplum özelliklerini yeni Türk kimliğini oluştururken meşrulaştırma sürecine hizmet etmektedir. “Avrupa’nın Doğu ile karşıtlık kurularak tanımlanmasında kullanılan kavramlar, Türk harsının niteliğini açıklamak için kullanılmıştır. Ayrıca Batı’nın düşünce ve ekonomik geleneğinin ürünü olan kavramlarla Türklüğü açıklamak, Avrupa’nın egemen olduğu bir ortamda Türklüğün aslında Avrupalılıktan uzak olmadığını savunma ihtiyacının bir ürünüdür.”¹⁸

Gökalp düşüncesinde Türkçülük, Turancılık, Oğuzculuk, İslâmcılık, imparatorluk, ulus devlet, misakı milli sınırları her ne olursa olsun esas hedef, değişmeyen ilke, toplum kimliğini koruyarak Türkiye’yi Batı uygarlığına dahil etmektir. Onun özellikle Batı uygarlığı üzerine sarf ettiği her türlü sınıflama, açıklama, değerlendirme, bu tercihinin öne çıkarmaya, Batı uygarlığının önemini kabul ettirmeye, Batı uygarlığına katılma yönündeki görüşlerini meşrulaştırmaya dönük çabalarıdır.¹⁹

Siyasal gelişme ve değişimlere 1900’lerin başında bir ham madde olan Türklüğü, Gökalp kadar işleyen, parlatan ve onu en yüksek formuna kavuşturan bir başka alim, yazar, siyasetçi, sosyolog, ideolog yoktur. Gökalp, ümmet milliyetçiliğinden millet-ulus milliyetçiliğine geçişin düşünsel meşruiyetini ve reel durumunu, sosyal realiteyi sosyolojiyi kullanarak önce aydınlara sonra kamuoyuna kabul ettiren, bu zorunluluğu gerekçeleriyle açıklığa kavuşturan ve benimseten bir sosyologtur. Gökalp, İslam ümmeti içerisinde bir Türk

¹⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1978, s. 149.

¹⁶ Kemal H. Karpat, “Ziya Gökalp’in Kooperatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 332.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 39.

¹⁸ Yücel Karadağ, *Ziya Gökalp’te Şarkiyatçılık*, İstanbul: Anahtar Kitapları Yayınevi, 2008, s. 136.

¹⁹ Yılmaz Özakpınar, “Ziya Gökalp’de Kültür ve Medeniyet Kavramı”, *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp: Türk Yurdu Yazıları*, Ed. Serdar Sağlam, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2015, s. 270-285.

milletinin de var olduğu bilincini belirgin şekilde ortaya çıkarmıştır.²⁰ Gökalp “yeni hayat” idealiyle din, ahlak, siyaset, sanat, edebiyat, ekonomi gibi birçok konuda Türk milliyetçiliğinin hedeflerini belirlemeye, aydınları bu hedefler etrafında birleştirmeye çalışır.²¹

“Gökalp, hemen hemen bütün sistemini, ulusal bilincin yaratılmasına adanmış, bunun için de ‘mefkure’ dediği” “ülkü” kavramının geliştirilmesi için özel bir çaba harcamıştır. Mefkurenin günümüzdeki anlamı ideolojidir.²² Mefkure, sosyolojiye göre, müstesna anlarda yaşanılmış ve yine o anlarda yaşanabilen bir hayat tarzıdır; toplum yaşamıdır.²³ Mefkûre bireysel bir fikir değil, toplumsal bir gerçektir. Mefkûre yeni doğduğu zaman canlı bir gerçeklik, hakiki bir hayat halidir.²⁴

Türk Ulusunun Ortak Değeri Haline Getirilmesi Gereken Gökalp

Gökalp’in görüşlerini birey olarak, toplum olarak, sosyolog olarak, ne kadar doğru biliyor ve değerlendiriyoruz? Gökalp’in görüşleriyle ilgili bilgimiz gerçeği, doğruyu ne kadar yansıtıyor? Buradaki gerçeklik, doğruluk bilgi sosyolojisinin konusu olsa bile başta akademisyenlerimiz olmak üzere aydınlarımızın ne kadarı Gökalp ile ilgili fikir sahibidir. “Gökalp’i iyi bilmeyenlerin ya da bilerek çarpıtanların kullandığı yarım-kanıtlar, daha çok onun kimi özdeyişleri ve kısa şiirleridir. Bazı görüşlerini sloganlaştırmak için seçtiği bu formlar, teorik yazıları bilinmeden ya da dikkate alınmadan değerlendirilirse, yanıltıcı ve sapırtıcı olabilir.”²⁵ Siyasal mücadelelerinde Gökalp’i bayrak yapanlar veya ideolojik nedenlerle onu görmezden gelenler ya onun eserlerini okumamış ya da okuduklarını aslına uygun anlamamışlardır.²⁶

Gökalp’in düşüncelerinden hareketle bugün nasıl bir siyaset izlenebilir? Türkiye’nin bugününe, yarınına ilişkin neler söylenebilir? Gökalp’in düşüncelerinin, görüşlerinin, sosyolojide, siyasal düşün tarihinde, toplumun çağdaşlaşması, asrileşmesindeki etkisi nedir? Onun görüşleri Cumhuriyet’in kurucu felsefesi ve daha sonraki gelişmelerde ne kadar etkili olmuş, hangi alanlarda belirginlik göstermiştir? Gökalp’in fikirleri görevini tamamlamış ve geride mi kalmıştır yoksa bazı konularda geçerliliğini sürdürmekte midir? Gökalp neden ölümünden 100 sonra bile bu kadar etkilidir?

Ziya Gökalp Türkiye’nin toplumsal sorunlarına yönelik fikirleri açısından aşımış bir sosyolog değildir. Gökalp’in Türk sosyolojisi, sosyologları ve aydınları üzerindeki etkileri farklı dönemlerde farklı şekillerde, inişli çıkışlı bir seyir izlese de belli bir düzeyde daima süreklilik göstermiştir.

Gökalp, II. Meşrutiyet döneminin etkili bir milliyetçi yazarı ve sosyoloğu olarak öne sürdüğü düşünceleriyle de Cumhuriyet’in kurucu ideolojisinde, felsefesinde, Cumhuriyet’in eğitimli genç kuşakları ve bürokratları üzerinde de görünenden daha derin ve daha uzun süreli etkisi olmuş ve bu etkiler örtük şekilde, kaynağı çok da irdelenmeden bugüne kadar gelmiş ve bugün de sürmektedir. Ziya Gökalp sadece II. Meşrutiyet döneminin değil Cumhuriyet döneminin de düşünürüdür. U. Heyd, Gökalp’in 1919-1924 arasındaki yazılarında “altı ok” a dayanan Kemalizmin yolunu açtığını, modern Türk devletinin teorik

²⁰ Ünver Günay, A.g.m., s. 316.

²¹ Efe Arık, “‘Birtakım Muğlak Ziya Oyunları’: Milli Mücadele’de Ziya Gökalp ve Durkheim Sosyolojisine Yönelik Eleştiriler ve Dergâh Dergisi”, *Sosyoloji Dergisi*, 28/1 (2014), s. 141.

²² Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri 1*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, s. 64.

²³ Ziya Gökalp, *Makaleler VII*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 41-47.

²⁴ Ziya Gökalp, a.g.e., s. 48-52.

²⁵ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989, s. 11.

²⁶ Mehmet Özden, “Gökalp’i Anarken”, *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp: Türk Yurdu Yazıları*, Ed. Serdar Sağlam, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2015, s. 508.

temellerini attığını yazmaktadır.²⁷ Gökalp, Türkiye'nin ve Türk insanının gelişme, ilerleme, uygar uluslar diye nitelendirilen toplumlar arasında kimliğini, kişiliğini ortaya koyması için, onlar arasında yer alması için mücadele etmiştir. Bu yanı ile Gökalp devrimci bir aydındır.

Nihat Nirun, Gökalp'in modern Türkiye'nin siyasi ve düşünsel gelişmeler içinde bir nirengi noktası olarak değerini koruduğunu, fikirlerinin yapısı ve çeşitliliği ile Türkiye'nin gelişmesi yönünde hemen hemen her şeye ışık tuttuğunu yazmaktadır.²⁸ Taha Parla, onun düşüncelerinin geleneksel olmaktan çok çağdaşlaşmacı, milliyetçi olmaktan çok evrensel, dinci ve ümmetçi olmaktan çok laik olduğunu belirtmektedir.²⁹

Gökalp'in evrenselliğine, ilericiliğine ve demokratlığına kanıt olabilecek görüşlerinden biri onun ırkçılık karşıtı fikirleridir. Gökalp, birey ve toplumları din, dil, renk, cinsiyet farklı gözetmeden eşitlik ilkesi çerçevesinde ele almış ve mevcut durumu bu ilkeler üzerinden tahlil ederek insanlığın evrensel yol göstericileri arasındaki yerini ortaya koymuştur. O zaman neden bu kadar evrensel değerlere, insancıl ve geniş bir bakış açısına sahip olan bir sosyolog Türkiye'de ve dünyada yeterince tanınmamaktadır? Bu sorunun cevabı olarak Türkiye'nin dünyadaki siyasal ve ekonomik yerinin istenilen ve beklenen etkinlikte olmamasından, içeride ise bilgisizlik, cehalet ve siyasal ayrışmalardan kaynaklandığı kanısındayız.

Gökalp'in Türk ulusuna rehberliği, önderliği ve öncülüğü, yol göstericiliği bugün de sürmektedir. Bugün hangi konu tartışılırsa tartışılın birçok konuda Gökalp'in fikirleri canlılığını ve geçerliliğini korumaktadır. Gökalp'in gerek kendi kuşağı gerekse onu takip eden kuşaklar üzerindeki etkisi büyüktür. Gökalp, topluma din, hukuk, siyaset, kültür, uygarlık, ekonomi, eğitim, aile, uluslararası ilişkiler gibi geniş bir perspektiften bakan, toplumu ve insanı ilgilendiren her konu hakkında fikri, bu alanlarda önerileri, teklifleri, alternatifleri olan bir düşünürdür. "*Siyaset adamı ile ilim adamının rolünü idealist bir mürşidinkiyle*"³⁰ birleştiren Gökalp, gelecek kuşaklara inançlı bir şekilde ideallerini gösteren, ülküsüne işaret eden bir rehber, bir toplum modeli inşacıdır.

Ziya Gökalp, toplumsal anlamda ilericiliği ve evrimciliği benimser; her türlü radikalliğe ve gericiliğe karşı çıkar. Gökalp'e Türkiye'de ağırlıklı olarak milliyetçiler sahip çıksa da o, laiklik, eşitlik, demokrasi, kadın hakları gibi toplumsal içerikli konuları gündeme getirip savunan fikirleriyle bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türk siyasal tarihi açısından hâlâ aşılammış, düzeyine bile ulaşılammış, ulusalcı ve sosyal demokrat bir düşünür olarak karşımızda durmaktadır.

Diğer yandan Gökalp'in laik ve modern Türkçülüğü ile bugün kendilerini "milliyetçi" olarak görenler arasında konu ile ilgili önemli bir anlayış farklılığı bulunmaktadır. Gökalp düşüncesinde Hıra Dağı kadar İslâm söyleminin yeri yoktur. Gökalp Türkçülükle, milliyetçilikle İslâm'ı belirgin şekilde ayırmışken sonraki milliyetçiler birleştirmeye çalışmışlardır. Bu ayrışmanın kökeni Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geri gitmektedir. II. Meşrutiyet döneminin ilerici milliyetçi anlayışı, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra belirli bir yol ayrımı yaşamış, çeşitli epistemolojik spekülasyonların etkisiyle bölünmüş ve milliyetçilerin bir kısmı Gökalp çizgisinden uzaklaşmıştır. Bu ayrışmada milliyetçilerin bir kısmı kendilerini Türk milliyetçisi, bir kısmı da Atatürk milliyetçisi olarak tanıtmışlardır. Kendilerini Atatürk milliyetçisi olarak tanımlayanlar kendilerini Türk milliyetçisi olarak

²⁷ Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Sebil Yayınları, 1980, s. 126-127.

²⁸ Nihat Nirun, "Önsöz", *Ziya Gökalp, Makaleler III* içinde, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. IV.

²⁹ Taha Parla, A.g.e., s. 33.

³⁰ Mümtaz Turhan, "Ziya Gökalp", *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp: Türk Yurdu Yazıları*, Ed. Serdar Sağlam, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2015, s. 142-143.

tanımlayanlardan kısmen Gökalp'çi düşün çizgisine daha yakındırlar. Ancak onlar da ne kadar Gökalpçı olduklarının farkında olmadıklarından Gökalp'e sahip çıkma misyonu Türk milliyetçilerine kalmıştır.

Türkiye'de hiçbir sosyolog, yazar, fikir insanı Gökalp'in toplum ve devlet katında edindiği birleştirici, bütünleştirici, etki katsayısı yüksek yeri edinmemiş; geniş ve farklı kesimler üzerinde bu kadar etkili ve tanınır olamamıştır. Yine hiçbir düşünür, ideolog, sosyolog Gökalp'in Türk toplum düşüncesinde ve Türk sosyolojisinde edindiği yeri aşabilme becerisi göstermemiştir.³¹

Tüm bu özellikler göz önüne alındığında Gökalp'in bu toplumun siyasal eğilimlerinin ortak paydası, değeri olarak görülmesinde, değerlendirilmesinde, kabul edilip ortak bir düşünce geleneğinin inşasında kullanılmasında yarar bulunmaktadır. Gökalp, hem Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Mevlâna gibi herkesin kendi fikirlerinden, ideolojisinden bir şeyler bulabileceği bir düşünür hem de herkesin ortak düşün unsurlarını formüle eden paydaşıdır. Başka bir anlatımla Gökalp, görüşleriyle dinci-şeriatçı, ayrılıkçı ve komünist olmayan siyasal yelpazenin ortaklaşabileceği bir düşünürdür. Gökalp'in ulusalcı, dayanışmacı ve korporatist görüşleri, bu toplumun yüzlerce yılda oluşturduğu geniş açılımlı bir yaşam tarzının ortaya koyduğu birikimin ortak ürünüdür. Bu bağlamda siyasal yelpazede yerlerini alan farklı eğilimlerin yerli damarları Gökalp düşüncesinin sınırlılıkları içerisinde uzanmaktadır. Dolayısıyla Gökalp birilerinin cahilce ifade ettiği "şeylerin" savunucusu değil, kimliğinden ve kültüründen taviz vermeyen, milliliğin, evrenselleşmenin, küreselleşme düşüncesinin Türkiye açısından sınırlarını belirleyen, ölçütlerini ortaya koyan sosyolog;³² dünya halkları arasında eşitliği benimseyen ve emperyalizme karşı çıkan bir dünya ve Türkiye aydınıdır. Gökalp, Türkiye'de kendilerini ilerici, sosyal demokrat, ulusalcı, milliyetçi, muhafazakâr olarak gören veya tanımlayan çevrelerin kendilerinden bir şeyler bulabilecekleri, fikirlerinin bir kısmına ortak olacakları öncü mütefekkiridir. Bu nedenle de ortak bir değer olarak benimsenmeyi hak eden Gökalp, Türk milleti adına öne sürdüğü birleştirici, kucaklayıcı, bütünleştirici düşünceleri; dili, tavrı ve kişiliği ile sadece milliyetçi çevrelerin değil Türk ulusunun ortak değeridir.

Sonuç

Ziya Gökalp, ölümünden günümüze kadar üzerine tez, kitap ve makale yazılan; söyleşi, sempozyum, konferans ve benzeri toplantılar yapılan; görüşleri tartışılan, pek çok fikri üzerine yeni değerlendirmelerle geleceğe dönük siyasal ve sosyal hedefler bağlamında feyz alınan bir sosyologtur. Gökalp'in bu kadar gündemde ve merkezi bir konumda olması, onun ülke sorunlarına getirdiği çözüm önerilerinin geçerliliğini ve değerini korumasından, o günden bugüne fazla bir şey değişmemesinden ve onun gelişmeleri daha "doğru" ve makul değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Gökalp, Türkiye'de sosyologların olduğu kadar düşünce dünyasının da ortak paydası ve değeri olmayı sürdürmektedir. Gökalp'in fikir ve düşünceleri aynı güce sahip olarak bugün de yaşamaya devam etmekte, etkinliğini sürdürmekte, geleceğe dönük önemini ve yol göstericiliğini korumaktadır.

Gökalp'in Cumhuriyet dönemi ideolojik yapılanmasına, Cumhuriyet dönemi kurumlarının şekillenmesine, Türkiye'de sosyoloji ve sosyal bilimlerin gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Gökalp, ümmetten millete, tebaadan vatandaşlık bilincine sahip olma aşamasına geçmekte olan bir toplumun yaşadığı çalkantılı, çatışmalı, depresif süreç

³¹ Recep Ertürk, "Ziya Gökalp ve Durkheim İlişkisi ve Bu İlişkinin Tarifi", *Sosyoloji Dergisi*, 3/10 (2005), s. 88.

³² Ali Yaşar Sarıbay, "Global Toplumda Ziya Gökalp'i Okumak", Editörler: Nevin Güngör Ergan ve arkadaşları, *Türk Düşün Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 45.

düşünsel önderlik yapmış, yol göstermiştir. Gökalp'in temel işi, geleceği, eski Türk toplumunun varsayılan özellikleri üzerinden, tarihsel devamlılık bilinci eşliğinde kurgulanması olmuştur. Gökalp'in temel amacı imparatorluk aşamasından ulusal devlet aşamasına geçilirken milli kimliğe, kişiliğe sahip şahsiyetli ve gerektiğinde kendisini devlete-milliete feda etme bilicinde olan şahsiyet sahibi bireylerden oluşan bir Türk toplumu meydana çıkarmak olmuştur.

Gökalp, farklı görüş, inanç, sosyoloji yaklaşımına mensup veya yakın olan sosyologların, aydınların, bürokratların esin kaynağı olmuştur. Bu kesimler yaşarken ve ölümünden 100 yıl sonra bile ona ilgisiz kalmamış, kalamamışlardır.

Gökalp bu bağlamda hem Türk sosyolojisinin hem de Türkiye'nin ortak paydası, değeri olmuştur. Gökalp'in geçmişte ne yaptığından çok bugün Türkiye'nin geleceği açısından onun fikirlerinden nasıl yararlanılabileceği, görüşlerinin daha ileriye nasıl taşınabileceği konusunun tartışılması gerekmektedir. Unutmamak gerekir ki Gökalp ürettiği fikirlerle farklı toplum kesimlerinin ortak paydalarından biridir. Bu bağlamda onu bir düşün insanı ve sosyolog olarak öne çıkarmak, tanınırlığını sağlamak ve toplumun ortak kültür hazinesine kazandırmak için çaba harcamak gerekmektedir.

Kaynakça

- Arık, Efe, “‘Birtakım Muğlak Ziya Oyunları’: Milli Mücadele’de Ziya Gökalp ve Durkheim Sosyolojisine Yönelik Eleştiriler ve Dergâh Dergisi”, *Sosyoloji Dergisi*, 28(1), 2014.
- Atiker, Erhan, “Ziya Gökalp’in Düşüncesinde Toplumsal Bütünleşme”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 10. Sayı, 2005.
- Berkes, Niyazi, “Ziya Gökalp’in Sosyolojisi”, *Yurt ve Dünya*, 2/11 (1941).
- Durdu, Zafer, “Cumhuriyet’in Sosyolojisini Kurmak: Ziya Gökalp’te Modernleşme ve Kimlik”, *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, Aralık 2023.
- Erişirgil, Mehmet Emin, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, “Ziya Gökalp Mektebi ve Ali Nüzhet Göksel”, *Bilgi Mecmuası*, 90-91 (1954).
- Gökalp, Ziya, *Makaleler VIII*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Gökalp, Ziya, *Makaleler IX*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Gökalp, Ziya, *Makaleler V*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Gökalp, Ziya, *Makaleler VII*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Gökalp, Ziya, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1978.
- Günay, Ünver, “Gökalp, Milli Kimlik, Din ve Modernleşme”, *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp: Türk Yurdu Yazıları*, Ed. Serdar Sağlam, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2015.
- Heyd, Uriel, *Ziya Gökalp’in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1980.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram, *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2021.
- Karadaş, Yücel, *Ziya Gökalp’te Şarkiyatçılık*, İstanbul: Anahtar Kitapları Yayınevi, 2008.

Karpat, Kemal, "Ziya Gökalp'in Kooperatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Kongar, Emre, *Türk Toplum Bilimcileri 1*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

Nirun, Nihat, "Önsöz", *Ziya Gökalp, Makaleler III* içinde, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.

Özakpınar, Yılmaz, "Ziya Gökalp'de Kültür ve Medeniyet Kavramı", Ed. Serdar Sağlam, *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp: Türk Yurdu Yazıları*, Ed. Serdar Sağlam, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2015.

Özden, Mehmet, "Gökalp'i Anarken", *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp: Türk Yurdu Yazıları*, Ed. Serdar Sağlam, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2015.

Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.

Sarıbay, Ali Yaşar, "Global Toplumda Ziya Gökalp'i Okumak", *Türk Düşün Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Ed. Nevin Güngör Ergan ve arkadaşları, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007.

Sezer, Baykan, "Ziya Gökalp ve Durkheim", 60. *Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1986.

Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.

Tanyu, Hikmet, *Ziya Gökalp'in Kronolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Turhan, Mümtaz, "Ziya Gökalp", *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp: Türk Yurdu Yazıları*, Ed. Serdar Sağlam, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2015.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.

Katkı oranı beyanı: %100

Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.